

отъ често съвсѣмъ случайни пожертвувания на частни лица и читалища, прѣдъ щедро пилѣянитѣ срѣдства на сръбското правителство и на субсидираната пропаганда организация? И ако все пакъ е сторено нѣщо, било като сж отнематъ отъ сръбски ржцѣ извѣстни мѣста съ сръбски безплатни училища и учители, напр., Велесъ, Враня, Тетово, било като се спира хода на пропагандата, това се дължи повече на българското съзнание у населението, подържано прѣзъ 70-хъ години отъ читалищата, които това население по свой починъ е основавало, отколкото на други нѣкои фактори. Екзархията прѣзъ това врѣме не е играла почти никаква роля въ дѣлото на народното просвѣщение. Нейнитѣ грижи за уредба на току-що емансипирината отъ фенерската патриаршия църква, обявена за схизматична, политическата роля, която ѝ се падало да играе прѣдъ портата, като едничкътъ юридически застъпникъ на българския народъ, сж били толкова голѣми, че екзархията и да е искала, не би могла да се отдаде на училищното дѣло, камо ли да води чрѣзъ него борба съ ширещата се сръбска пропаганда. За това пъкъ читалищата блѣскаво сж изиграли своята роля. Тѣ, както вече казахме, основани и подържани отъ населението, сж били едновременно и училища за възрастнитѣ, като сж имъ давали обучение прѣзъ вечерни часове и празнични дни; и окръжни инспекции, натоварени съ грижата да откриватъ училища вредъ, дѣто има нужда отъ такива; и министерства, задължени да дирятъ срѣдства за издѣжката имъ; и изпитни комисии, натоварени съ дългъ да изпитватъ учителитѣ и да опрѣдѣлятъ тѣхната учителска правоспособность.

Тази организация на народното самосъзнание, на много мѣста лишена отъ срѣдства, а вредомъ почти отъ интелигенция, все пакъ е успѣла да сломи доста влиянието на двѣ стихии — гръцкитѣ и сръбски домогания. Съ първитѣ, впрочемъ, тя успѣва да се разправи сравнително доста леко, защото тѣ крияха своя коренъ въ невѣжеството на българина, който умѣеше да прави само вѣрска разлика, а не и национална. Гъркътъ за него не бѣше човѣкъ отъ друга народность, съ която не бива да идентифицира своята, а едно сжщество, станало за него синонимъ на висота и благородство. И той самъ отиваше къмъ него, когато почувствуваше у себе си било духовни, било материални сили, достатѣчни да го отдѣлятъ отъ общата маса. Въ този стремежъ на ин-